

Oblike moči: poselitev emonskega prostora

©Bernarda Županek
Mestni muzej Ljubljana

Izvleček Krajina je rezultat družbenega oblikovanja prostora, ki vključuje različne prakse, pomen, odnose in vrednosti. V tem prispevku se osredotočam na odnose moči kot pomembno komponento krajine; kot primer mi služi prostor rimske kolonije Emona. Zanima me, kako so odnosi moči oblikovali emonsko krajino in kako je ta hkrati sodelovala pri oblikovanju teh odnosov.

Ključne besede krajina, moč, rimski čas, Emona

Krajina je področje študija, ki je fasciniralo arheologe od zgodnjih dni discipline do danes. V zadnjih dveh desetletjih je arheološki študij krajine še posebej živahno raziskovalno polje (prim. Bender 1992; Tilley 1994; Ashmore, Knapp 1999a). Posebej pomenljiva je razširitev perspektive od proučevanja prostora kot abstraktnega in objektivnega fenomena do razumevanja prostora kot izkustvenega polja v smislu perspektive biti-v-svetu (Thomas 1996, Ingold 1993). Danes so arheološke krajine opazovane z različnih pozicij na liniji med tema pristopoma.

V prispevku me zanima emonska krajina kot moč, kot prostor, v katerega se razmerja moči ne samo vpisujejo, ampak se nanj opirajo, se skozenj prenašajo in utemeljujejo. Mnogo elementov za tako pisanje še manjka in nekaterim vprašanjem je brez dodatnih raziskav težko slediti zaradi narave podatkov, ki jih imamo na razpolago. Moj namen je v tem prispevku predvsem pogledati na znani predmet z neobičajnega kota.

Mnogi obrazi arheološke krajine in krajina kot moč

Študij krajin je v arheologiji danes zelo široko področje, ki sega od okoljskih rekonstrukcij (prim. Barker, Walsh, Leveau, Tremont 2000) do raziskovanja simbolnih in idejnih krajin (Ashmore, Knapp 1999a) ter od arheologije od človeka nespremenjenih krajin (Bradley 2000) do fenomenoloških študij, ki uveljavljajo perspektivo biti-v-svetu (Ingold 1993, Tilley 1994). Medtem ko je pred dvajsetimi leti izraz "arheološka krajina" imel neki osrednji, splošni pomen, danes isti izraz pokriva raznovrstnost razumevanj, ki je tako široka, kot je široka raznovrstnost arheologije same. Neke enotne definicije tega izraza torej ni; trenutno je aktualna vrsta pogledov, ki si deloma tudi nasprotujejo.

Kljub veliki raznolikosti pristopov pa skupni imenovalac obstaja: arheološko raziskovanje krajin postaja vse manj funkcionalistično in vse bolj interpretativno. Krajine niso več videne zgolj kot fizični, "realni" prostor, ampak so opazovane iz izhodišča posameznika, ki zaznava, ustvarja in spreminja svet okoli sebe. Vedno pogosteje so razu-

Abstract Landscape is a result of social construction of space, embracing different practices, meanings, relations and values. In this paper, I focus on power relations as its important component. The example of the landscape of the Roman town Emona serves as a basis for the study of how the landscape is shaped by power relations, and how the landscape, at the same time, plays an active role in shaping them.

Keywords landscape, power, Roman period, Emona

mljene kot konstrukt posameznika in zato kot relativne in spreminjajoče se, mnogovrstne in nasprotujoče si (Bender 1992, 741). Arheološke krajine so opazovane z vrste zornih kotov, ki se med seboj dopolnjujejo in prepletajo: kot spomin (prim. Ashmore, Knapp 1999b, 13-14), identiteta (prim. Ashmore, Knapp 1999b, 14-16), družbeni red (prim. Ashmore, Knapp 1999b, 16-18) in drugih.

V tem prispevku me zanima krajina kot moč. Moč je v osnovi družbenih odnosov: "...Moč je prisotna v najbolj prefinjenih mehanizmih družbene izmenjave: ne samo v državi, v razredih, skupinah, ampak celo v modi, javnem mnenju, razvedrilu, športu, poročilih, informacijah, v družinskih in zasebnih razmerjih, in celo v osvobajajočih impulzih, ki ji skušajo nasprotovati" (Barthes 1982, 460). Za Michela Foucaulta, francoskega socialnega teoretika, je v osrčju družbene moči prav nadzor nad prostorom: prostor je ključen pri vsaki uporabi moči (Foucault 1984). Foucaultova ideja moči ima vsaj tri značilnosti, ki so pomembne za raziskovanje moči v krajini. Najprej, moč ni skoncentrirana v posameznih točkah; moč je povsod, ker prihaja od povsod (Foucault 2000, 97). Ni privilegij vladajočega razreda, pač pa investira tudi tiste, "ki je nimajo", poteka prek njih in skozi njih ter se nanje opira (Foucault 1984, 31). Poleg tega moč ni zgolj represivna, ampak je produktivna, služi življenju, je tudi spodbuda k diskurzu in produkciji znanja; moč ni zgolj moč proti, je tudi moč za (prim. Tilley 1990b, 285). In nazadnje, tam, kjer je oblast, kjer je moč, je tudi odpor, ki nikdar ne stoji nekje zunaj glede na oblast; v odnosih oblasti so ti odpori drugi konec, v njih se vpisujejo kot nepopustljiva nasprotna stran (Foucault 2000, 99-100).

V arheologiji je ideja krajine kot moči izražena v različnih pristopih in konceptih. Eden teh je Chapmanov (1992; Chapman, Shiel, Batović 1996) koncept aren družbene moči, ki govori o prostorih, ki dobijo poseben pomen skozi določene aktivnosti in akterje, povezane z njimi. Sčasoma se razvijajo v posebne prostore, ustvarijo se arene družbene moči. Barbara Bender (1992) ob primeru Stonehenga govori o nastajanju krajev, ki imajo ritualno

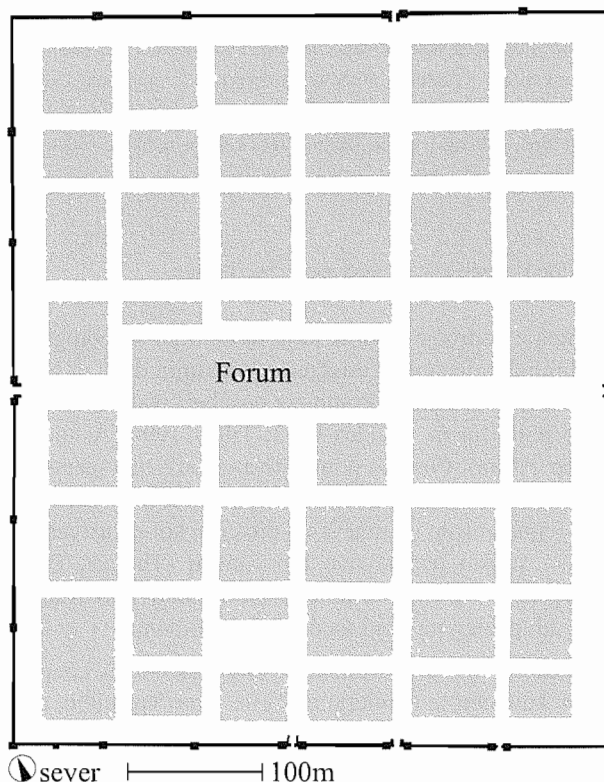
vlogo in jih označuje posebna arhitektura; s prevzemom nadzora nad ritualno sfero posamezniki in skupine dose-gajo večjo družbeno moč, ki jo povečujejo z novimi vla-ganji v tak kraj, in izločajo druge posameznike in skupine; predvsem poudarja krajino kot prostor sporov, tekmovanj. V zadnjem času je raziskovanje moči v krajini vezano na vedno bolj aktualen koncept delovanja (ang. *agency*; Bo-urdieu 1977, Giddens 1984; Dobres in Robb 2000), ki se osredotoča na moč znotraj aktivne vloge posameznikov v konstruiranju in interpretiranju sveta okoli sebe in v konti-nuiranem preoblikovanju kulture in družbe. V rimski arhe-ologiji je koncept krajine kot moči uporabljan v nekaterih pogledih na romanizacijo in rimski imperializem (prim. Purcell 1990, Mattingly 1997a, Mattingly 1997b, Witcher 1998).

Emonski prostor

V pričujočem prispevku me zanima moč v emonski kra-jini. Vrsto podatkov črпам iz študije poselitve emonskega prostora (Županek 2001), zato tu uporabljам enak prostorski in časovni okvir: prostorski okvir predstavlja območje z radijem trideset kilometrov od Emone, časovni pa čas od prvega do začetka šestega stoletja, kar v grobem ustreza času življenja Emone. Znotraj tega obdobja omogočata opazovanje sprememb dva časovna preseka: zgodnjерim-ski od avgustejskega časa do konca tretjega stoletja in po-znorimski od začetka četrtega do začetka šestega stoletja.

Trajektorija življenja v tako zamejenem prostoru in času je dokaj dobro poznana. Po sedanjem vedenju Rimljani zgra-dijo kolonijo Emono na območju današnjega Gradišča v Ljubljani v avgustejskem času. Naselje, odkrito na nasprotni strani reke Ljubljanice, na območju današnjega Gor-njega in Starega trga, je postavljeno v čas prvega stole-tja pred našim štetjem in prvih desetletij našega štetja; po krajšem presledku znova zaživi v drugi polovici pr-vega stoletja in še v drugem stoletju kot predmestje Emone (Vičič 1994). Čeprav so bili številni avtorji mnenja, da je bil pred ustanovitvijo kolonije na tem mestu legijski tabor (prim. Šašel Kos 1995, 227, op. 3), je zaenkrat videti, da to mnenje nima opore ne v epigrafskih (Šašel Kos 1995) ne v arheoloških virih (Plesničar-Gec 1998). Mesto je uspevalo od prvega do začetka petega stoletja. V petem stoletju se začne počasen propad, vendar je znake življenja v Emoni opaziti še v drugi polovici šestega stoletja (Plesničar Gec 1997).

Medtem ko je mesto predvsem zaradi velikih gradenj po drugi svetovni vojni obširno raziskano, je pripadajoče podeželje slabše poznano. Razumevanje zgodnjерim-ske poselitvene slike tega prostora se je vzpostavilo skozi vr-

Slika 1: Tloris Emone.

sto nesistematičnih raziskav ob različnih posegih v pro-stor in le redkih sistematičnih raziskavah. Mnogo lažje je govoriti o poznorimski poselitveni sliki, ki je razu-mljena skozi model poselitve višinskih naselbin, točk v gričevju in hribovju, ki so konec petega in v šestem sto-letju stalno naseljene (Ciglencečki 1987). Model poselitve višinskih naselbin je tesno povezan z idejo poznorimskega obdobja kot zgodovine turbulentnih dogodkov, ki jih raz-iskovalci pogosto ilustrirajo z znanim pasusom iz pisma sv. Hieronima o podiranju rimskega sveta (Petru 1964/65, 65, 96). Prebivalstvo na spremenjene razmere reagira s ponavljajočim se in na neki točki dokončnim umikom v drugačno okolje, na težko dostopne lokacije, daleč od po-membnejših cest (Ciglencečki 1987, 172). Mesta, dotedanji centri naselitve, propadejo; sakralna središča na višinskih utrdbah so sedeži verske oblasti za območja nekdanjih rimskih mest (Ciglencečki 1987, 176).

Emonska krajina kot moč?

Krajina je rezultat družbenega oblikovanja prostora, ki vsebuje različne prakse, pomene, odnose in vrednosti. Del teh prekrivajočih se in med seboj povezanih pomenov pro-

stora skozi čas so tudi odnosi moči, ki so za Barthesa (1982, 460) temelj družbenih odnosov. Družbena moč ima mnogo obrazov (prim. Mann 1986), ki jih tukaj skušam gledati skupaj, prepletene, zapisane v krajino. Zanima me, kako se v emonski krajini odslikujejo in nalagajo prevlade, omejitve, prisile, pogajanja, upori, skratka različni odnosi moči na liniji številnih pomenov in podpomenov med dvema skrajnostima: dominirati in se upreti.

Krajina pa ni zgolj ozadje, na katero se zapisujejo družbeni odnosi, ampak istočasno sodeluje pri njihovem ustvarjanju. To je pogled, ki ga je uveljavil Giddens (1984): prostor je plod družbenega delovanja, hkrati pa ga ustvarja – krajina ni pasivna, ni zgolj posoda za nalaganje različnih odnosov in pomenov, ampak vedno sodeluje pri njihovem nastajanju in uveljavljanju. Temu pristopu, ki vidi prostor kot aktivno prisoten, kot medij, ne pa kot ozadje, kot posodo, poskušam slediti v nadaljevanju.

Za prostor, ki ga opazujem, je obdobje prehoda prvega stoletja pred našim štetjem v prvo stoletje našega štetja, čas vključitve v rimski imperij. Spremenjenim razmerjem moči v nastajajoči emonski krajini najlažje sledimo skozi dve spremembi: vzpostavitev cestne mreže in ustanovitev kolonije. Kako?

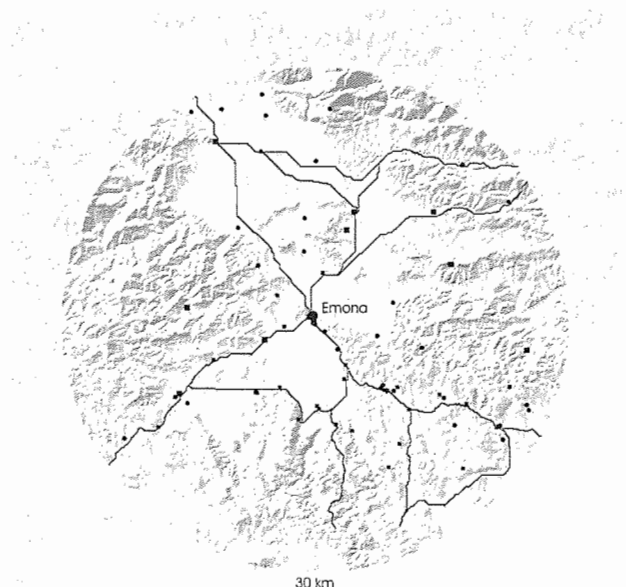
Ker je bilo rimsko mesto ključno za organizacijo imperija, se pogosto poudarja njegova administrativna vloga, zato se zdi, da je mreža provincialnih mest služila predvsem kot administrativni in fiskalni instrument. Po Whittakerjevem (1997, 144) mnenju to v avgustejskem času ne drži več: pod Avgustom dobi urbanizacija provinc močno podporo, tako pravno kot v državnem denarju, primarni namen urbanizacije pa ni organizacija imperija, pač pa kulturna regeneracija. Whittaker (1997) vidi rimsko mesto v tem obdobju in kasneje predvsem kot sistematičen in namenski element rimskega imperializma (prim. tudi Hanson 1997). Zakaj? V mestu je bila rimska ideologija vcepljena v vsakodnevno življenje: vsi integralni deli mesta (forum, gledališče, amfiteater, portiki) so bili polni političnih prispodob, za katere Whittaker (1997, 145) pravi, da so bile "kot oglaševanje, povsod navzoče, neizbežne in sublimno absorbirane". Mesto je bilo skozi svoje osnovne poteze (tloris, arhitektura, festivali in druge javne prireditve) temelj urbanih obredov in sodelovanje v njih je simboliziralo soglasje z družbenim redom (Liebeschuetz 1992, 2). Skratka, rimsko mesto je bilo tudi eden od instrumentov za realizacijo imperialne ideologije.

Kako lahko taki vlogi rimskega mesta sledimo v Emoni? Kolonija Emona se ne nasloni na obstoječe poselitveno jedro pod grajskim gričem, ampak je postavljena na novo, na

drugi strani reke. Pravilen tloris mesta (slika 1) s pravokotno križajočimi se cestami med parcelnimi bloki ter obzidjem in kanalizacijskim sistemom, ki sta bila očitno zgrajena v začetku urbanizacije (Plesničar Gec 1999), jasno priča, da je bila Emona v določenem trenutku načrtovana pod vodstvom oziroma nadzorom enotne oblasti. Tloris glavnega trga (*forum*), centra javnega življenja, je dokaj obsežen, saj obsega parcele šestih insul. Načrtovan je bil tako, da zavzema skoraj ves predel zahodno od glavne mestne ulice (*cardo maximus*; Plesničar Gec 1992, 60). Emonski forum s portiki in drugimi javnimi prostori je – kot v drugih mestih po imperiju (prim. Whittaker 1997) – skozi častne kipe, monumentalno arhitekturo in uradne napise pomenil oder za razkazovanje moči in promoviranje imperialne ideologije (prim. Hanson 1997, 77). Na emonskem forumskem prostoru odkrita monumentalna arhitektura med drugim obsega baziliko, portike, tempelj kapitolinske triade (Plesničar Gec 1999, 66, 76) ter ob ključku forumskega prostora steber, ki je podpiral slavolok (Plesničar Gec 1992, 60). Promocijo imperialne ideologije je podpiral in pospeševal imperialni kult (Hanson 1997, 7; Whittaker 1997, 147-148), ki je v Emoni izpričan že v prvi polovici prvega stoletja (Plesničar Gec 1999, 66). Dva metra široko in šest do osem metrov visoko obzidje s šestindvajsetimi stolpi (Plesničar Gec 1992, 42), zgrajeno ob gradnji mesta (Plesničar Gec 1999, 43), v obdobju miru, je tudi simbol *securitas* imperija (prim. Whittaker 1997, 144). Skratka, skozi arhitekturo, kipe in napise, novce, festivale in rituale lahko Emono, podobno kot druga rimska mesta, poleg njenih drugih vlog vidimo tudi kot instrument udejanjanja in pospeševanja imperialne ideologije.

Kaj se v tem času dogaja v širšem emonskem prostoru? To je čas nove organizacije Emoni pripadajočega podeželja, tako skozi razvoj ruralne infrastrukture (ceste, ville, vasi, sekundarni centri, opekarne itd.) kot skozi rimski fiskalni sistem, vzdrževanje reda itd. Poselitev je zgoščena na ravninah bližnje okolice Emone in na Savski ravnini. Frekvenca poselitve je zelo nizka do okoli šestega kilometra iz mesta; to lahko razumemo kot tisto mejo, do katere je bilo mesto dovolj blizu za vsakodnevno odhajanje na polje oziroma vsakodnevno vračanje. Po tej razdalji frekvenca poselitve narašča in med dvanajstim in petnajstim kilometrom doseže vrh (Županek 2001, 40). Glede na vrsto analogij (Finley 1987, 124; Hodder 1980, 74s; Bintliff 1990; Suić 1976, 209) lahko območje do okoli petnajstega kilometra od Emone razumemo kot vplivno območje mesta – centralnega naselja svoje regije (Županek 2001, 71-73). Po tej razdalji je opazen upad frekvence poseli-

tve, ki spet poraste po štiriindvajsetem kilometru oddaljenosti od Emone (Županek 2001, 40). Kako lahko to razložimo? Po okoli petnajstem kilometru od Emone vpliv mesta popušča, oblikujejo se sekundarni centri, ki so verjetno delovali predvsem kot lokalni trgi (Županek 2001, 71-73). Sekundarne centre lahko glede na podatke postavimo v večje naselbine v tem prostoru (Karnij, Nauportus, Mengeš, Ig), vsaka s svojo razvojno dinamiko v opazovanem časovnem okviru. Skratka, Emona kot upravni, politični, ekonomski in kulturni center očitno ključno oblikuje poselitev pripadajočega podeželja (Županek 2001).

Slika 2: Zgodnjerimski poselitveni vzorec z rekonstruirano cestno mrežo.

Poleg mesta je ključna sprememba v tem času gradnja cestnega omrežja. Nove, rimske ceste pomenijo del politične reorganizacije krajine ter zvezo med imperijem in z njim prej nepovezanimi kraji. Z vključitvijo Emone v mrežo cest (slika 2) ta prostor postane del rimskih geografskih konceptov, v katerih Emona zdaj predstavlja pomemben vozel v nekaterih ključnih prometnih povezavah (Akvileja – Siscija, Akvileja – Poetovio in naprej na limes, vodna pot po Ljubljani in naprej po Savi).

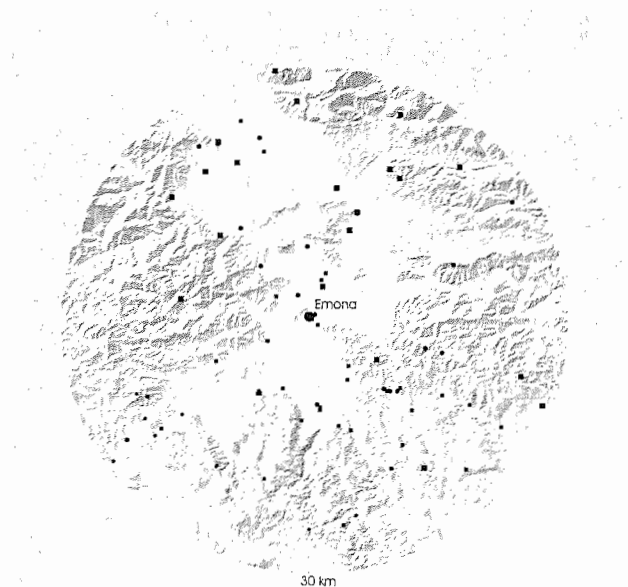
Rimske ceste so zdaj del topografije emonske krajine. Nekateri odseki cest so povsem ravni, na primer odsek čez Babno gorico proti Igu ali nadaljevanje mestnega karda v smeri proti Savi. Ravnost je lastnost mnogih rimskih cest; vzrok za to "geometrično bahanje" (Purcell 1990, 13) je navadno iskan v učinkovitosti in ekonomičnosti tako spe-

lanih cest. Pogosto spregledan razlog za tako impresivno gradnjo je izkazovanje moči: Rim ima moč, da poseže v neko krajino in jo spremeni (Purcell 1990). Rimska cestna mreža pa ne spremeni emonskega prostora samo vizualno, nova razmerja moči niso zgolj zapisana v krajino, ampak vzpostavitev rimskega cestnega omrežja pomeni tudi drugačno doživljanje krajine kot prej: nove ceste usmerjajo in predpisujejo gibanje ljudi po krajini, z njihovo vzpostavitvijo so ustvarjene nove, "pravilne" poti, nova hierarhija krajev, drugačna, točno določena interpretacija krajine (prim. Witcher 1998). Skratka, gradnja cestnega omrežja lahko razumemo kot enega ključnih elementov razkazovanja rimske moči nad – tudi emonsko – krajino (prim. Purcell 1990, Witcher 1998). Centuriacija mestnega teritorija v emonskem prostoru še ni zanesljivo dokazana, ampak domnevana glede na vrsto analogij (prim. Plesničar Gec 1999, 21-23). Zato samo omenimo, da je centuriacija nedvomno tesno zvezana z ustvarjanjem in uveljavljanjem moči v krajini, saj predstavlja verjetno najbolj radikalen odnos do krajine in njene uporabe v rimskem času, tesno povezavo centuriacije z močjo pa odraža njen prostor v religioznem okviru države (Purcell 1990, 15).

Kako torej nastajajo in se uveljavljajo odnosi moči v emonski krajini? Nova razmerja se odražajo skozi arhitekturo mesta in organizacijo teritorija (cestna mreža, sekundarni centri, centuriacija itd.), vendar bi jih bilo zgrešeno gledati preprosto kot odsev rimske prevlade. Moč Rima ni preprosto vtisnjena v emonsko krajino, ampak se tudi nanjo opira in skozi njo utemeljuje: spremenjena, po rimskem modelu organizirana krajina rimsko moč neprestano podpira in prenaša, predvsem skozi mesto z njegovimi številnimi vlogami, od katerih je tu najpomembnejša ideološka, in skozi cestno mrežo, ki je z določanjem "pravih" poti in drugačne hierarhije krajev bistveno spremenila doživljanje krajine. Rimska zasedba tega prostora ni zgolj fizična, ampak tudi simbolična: organizacija emonske krajine v tem času ima pomembne ideološke dimenzije. To ponazarja tako samo mesto kot celotna ureditev krajine; oboje je primer preurejanja sveta, ki je spremljalo vključitev v imperij.

Emonska krajina torej pomaga vzpostavljati rimsko moč, jo ponavlja in širi. Ta jasno vpisana rimska moč je tudi spodbuda k diskurzu: na novo vzpostavljena emonska krajina gotovo ni statična, ampak stalno razvijajoča se v procesih omejitev, pogajanj, prilagoditev in odporov, ki pa jim je zaenkrat težko slediti. Podobno kot drugod po imperiju (prim. Hingley 1997) ne poznamo stališč staroselskega prebivalstva; v klasičnih tekstih ni staroselskih

mnenj, prav tako manjkajo staroselski teksti. Poleg tega so se arheološke raziskave pri nas doslej osredotočale na rimskost, življenje po rimskih normah in nasprotno stran zelo slabo poznamo. Zato emonski prostor v tem času lahko – vsaj v grobih potezah – opazujemo kot moč, ne pa tudi komplementarno kot prostor reakcije na to moč, odgovora, odpora. Odpor, ta “druga stran istega novca” (Mattingly 1997a) zahteva nove raziskave. Zaradi naštetega je orisana emonska krajina videti statična. Večje spremembe lahko opazujemo šele v širokem okvirju četrtega do šestega stoletja; nekje v tem obdobju se poselitveni vzorec spremeni, poselitev se zgošča v prostorih, ki so glede na Emono obrobni (Županek 2001, 51-58; prim. slika 3). Za razliko od zgodnjorimskih frekvenca poznorimskih naselbin doseže vrh šele po osemnajstem kilometru od Emone in po okoli štiriindvajsetem nekoliko upade (Županek 2001, 75).

Slika 3: Poznorimski poselitveni vzorec.

Kaj se v tem času dogaja v mestu? Zadnja desetletja četrtega stoletja, predvsem pa peto in šesto stoletje, zaznamujejo nekatere spremembe v fizični strukturi Emone. Konec četrtega stoletja so zazidani nekateri stranski vhodi v severnem in južnem delu obzidja (Plesničar Gec 1997, 364). V drugi polovici istega stoletja se začne opuščanje skrbi za vzdrževanje kloak (Plesničar Gec 1999, 36), v pozni antiki so opuščeni nekateri mestni predeli (Plesničar Gec 1999, 60). Konec četrtega in v prvi polovici petega stoletja delujejo terme oz. rekreacijski kompleks na

območju insul XIII in XVII (Plesničar Gec 1999, 236-237), kar je morda zadnja posvetna stavba javnega značaja v Emoni. V poznorimskem času sta zgrajeni dve starokrščanski stavbi: konec četrtega in v začetku petega stoletja je na mestu prejšnjega zasebnega objekta dograjena krstilnica s portikom, ki je bil skupaj z domnevno episkopalno cerkvijo v javni rabi (Plesničar Gec 1997, 364). V času druge polovice petega stoletja je na najvišjem, dominantnem delu mesta ob forumu zgrajena rotunda, najverjetneje prav tako sakralna stavba (Plesničar Gec 1997, 364-367). V istem času je posvetna gradnja zidana le še v temeljih, nad temi je lesena (Plesničar Gec 1997, 368).

Kako lahko to razumemo? Čas prehoda v četrto ter peto in šesto stoletje v emonskem prostoru zaznamuje razmah krščanstva. Emona v tem času postane sedež škofije; emonski škof je prvič omenjen leta 381, zadnjič v letih 571-577 (Šašel 1968, 568, 576). V času petega in šestega stoletja je v podobi Emone predvsem pomenljivo, da skrb za posvetne javne zgradbe upada, takorekoč edine večje in kvalitetno zgrajene stavbe so cerkvene. Čeprav so našete spremembe v fizični strukturi mesta tradicionalno razlagane kot pešanje Emonine življenjske moči, jih morda lahko bolje razumemo kot rezultat naraščajoče moči nove krščanske elite in kot spremembo v identiteti samega mesta, v spreminjajočih se preferencah prebivalstva (prim. Harries 1992). V Emoni, ki je bila vsaj od konca četrtega stoletja škofijski sedež, so njeni škofje gotovo najprej uveljavili svojo ekonomsko moč in osebno avtoriteto, da bi vzpostavili krščansko identiteto mesta. V poznorimskem času je vloga škofa ključna: škofje niso več zgolj cerkvene avtoritete, ampak sčasoma v njihove roke poleg religioznih preide tudi funkcija varovanja posvetnih interesov prebivalcev mesta in njegovega teritorija, tako da sčasoma škofje opravljajo tudi upravne naloge (Harries 1992, 93).

Kaj se istočasno dogaja v širšem emonskem prostoru? Bistveno spremembo v poselitveni sliki prinese naraščajoča in v petem in šestem stoletju stalna poselitev višinskih naselbin (Ciglencečki 1987, 164), v emonskem prostoru predvsem na obrobju Savske ravnin in Barja. Središče enotne urbanistične zasnove teh naselbin na dominantnih, pogosto dodatno utrjenih točkah, so cerkve, ki imajo očitno centralno vlogo (Petru 1982, 296) in so načeloma postavljene na prominentnem, dobro vidnem delu naselbine. Petru (1982) organizacijo izgradnje višinskih naselbin pripisuje Cerkvi. Njihova poselitev je običajno razumljena kot umik v odročne kraje, na težko dostopne lokacije, daleč od pomembnejših cest (Ciglencečki 1987, 172).

Kakšna je lahko alternativna razlaga? Slika kumulativne

vidnosti z višinskih naselbin (Županek 2001, 53-58) kaže, da so bile višinske naselbine postavljene na točkah, ki so ne samo omogočale zelo dobro vidnost, zelo dober vizualni nadzor emonskega prostora, ampak so bile prav tako zelo dobro vidne z večine tega prostora. Zato lahko višinske naselbine razumemo kot posebne prostore v krajini, ki so vzpostavljali vizualno kontrolo nad njo, hkrati pa so to kontrolo tudi izpričevali, skrbeli za stalno prisoten občutek nadzora. Njihova posebna lega v krajini je ustvarila zavestno in nenehno stanje vidnosti, opazovanja. To je osnova Foucaultovega (prim. 1984) dela o razvoju disciplinarnih institucij: v prostorih, ki vzpostavljajo neprestano možnost vizualnega nadzora, je moč vidna in nepreverljiva, saj opazovani točko opazovanja vidi, pri tem pa nikdar ne ve, ali ga morda prav zdaj gledajo. To zagotavlja samodejno delovanje moči, kontrole, oblasti. Skratka, kot se je v krščanskih terminih redefiniralo mesto, tako se redefinira tudi širši prostor. Ena ključnih sprememb v emonski krajini, ki jo lahko razumemo v luči takega redefiniranja, je naraščajoča in v petem in šestem stoletju stalna poselitev višinskih naselbin, ki jih razumem kot posebne prostore v krajini, v katerih je skozi mehanizme opazovanja in kontrole skoncentrirana družbena moč. Na posebno vlogo Cerkve opozarjajo praviloma na najbolj razgledno točko v naselbini postavljeni starokrščanski objekti. Nekdaj po rimskem modelu oblikovano emonsko krajino zdaj prekriva mreža naselbin, postavljenih na razglednih gričih in hribih. Vidnost in dostopnost sta poudarjeni dimenziji emonske krajine v poznorimskem času. Pomembna je sprememba v poteku cestne mreže (prim. Ciglencečki 1985): spet nove poti peljejo ljudi po krajini na drugačen način, predpisujejo drugačno doživljanje krajine.

Sklep

Stalno nastajajoča in razvijajoča se emonska krajina je zapis prekrivajočih se in med seboj povezanih pomenov in izkušenj, izmed katerih me je tu zanimala moč. Spraševala sem se, kako so odnosi moči oblikovali emonsko krajino in kako je krajina hkrati sodelovala pri oblikovanju teh odnosov.

V zgodnjerimskem času je emonski prostor vključen v rimski imperij, ki tako z mestom kot s cestno in centuriacijsko mrežo ključno preoblikuje ta prostor. Spremenjena, po rimskem modelu organizirana krajina rimsko moč neprestano podpira in prenaša, čemur / kar lahko zaenkrat sledimo / opazujemo predvsem skozi mesto z njegovimi številnimi vlogami, od katerih je tu najpomembnejša ideološka, in skozi cestno mrežo, ki je bistveno spremenila doživljanje krajine, saj je določila nove "prave" poti in

drugačno hierarhijo krajev.

V poznorimskem času poselitev tega prostora odraža spremembo, vezano na rastočo moč starokrščanske Cerkve. V Emoni skrb za posvetne javne zgradbe upada, edine večje in kvalitetno zgrajene stavbe so cerkvene. V tem času se kot krščanska redefinira celotna emonska krajina: v povezavi s tem lahko razumemo poselitev višinskih naselbin, katerih pomembna komponenta je cerkev ali več cerkvâ. Lega teh točk, njihova vidnost in otežena dostopnost, jih je vzpostavila kot mrežo posebnih prostorov v krajini, kjer je skoncentrirana družbena moč, ki se skozi to posebno lego tudi demonstrira in obnavlja. Emonska krajina v poznorimskem času je preoblikovana, hkrati pa preoblikuje skozi novo manipuliranje z vidnostjo, dostopnostjo in potmi po krajini, katerih mreža je v tem času delno spremenjena.

LITERATURA

- ASHMORE, W., KNAPP, A. B. (ur.) 1999a, *Archaeologies of landscape. Contemporary perspectives*. – Blackwell, Massachusetts.
- ASHMORE, W., KNAPP, A. B. 1999b, *Archaeological landscapes: constructed, conceptualized, ideational*. – V: ASHMORE, W., KNAPP, A. B. (ur.), *Archaeologies of landscape. Contemporary perspectives*. – Blackwell, Massachusetts, str. 1-30.
- BARKER, G., WALSH, K., LEVEAU, P., TREMENT, F. (ur.) 2000, *Environmental reconstruction in Mediterranean landscape archaeology*. – Oxbow Books, London.
- BARTHES, R. 1982, Inaugural lecture, College de France. – V: SONTAG, S. (ur.), *A Barthes Reader*. – Hill&Wang, New York, str. 457-478.
- BENDER, B. 1992, Theorizing landscape and the prehistoric landscapes of Stonehenge. – *Man* 27/4, str. 735-755.
- BINTLIFF, J. 1990, Territorial behaviour and the natural history of the Greek polis. – V: OLSHAUSEN, E., SONNABEND, H. (ur.), *Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums* 4. – Hakkert Verlag, Amsterdam, str. 207-249.
- BOURDIEU, P. 1977, *Outline of a theory of practice*. – Cambridge, Cambridge University Press.
- BRADLEY, R. 2000, *An archaeology of natural places*. – Routledge, London, New York.

- CHAPMAN, J. 1992, Arenas of social power: the case of Serbian prehistory. – V: D. Garašanin *Festschrift*, Zbornik Narodnog Muzeja (Beograd) 14, str. 305-317.
- CHAPMAN, J., SHIEL, R., BATOVIĆ, Š. 1996, *The changing face of Dalmatia*. – Leicester University Press, London.
- CIGLENEČKI, S. 1985, Potek alternativne ceste Siscija – Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. stoletja. – *Arheološki vestnik* 36, str. 255-284.
- CIGLENEČKI, S. 1987, Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru. – *Dela SAZU* 31, Ljubljana.
- DOBRES, M. A., ROBB, J. 2000, Agency in archaeology: paradigm or platitude? – V: DOBRES, M. A., ROBB, J. (ur.), *Agency in archaeology*. – Routledge, London, New York, str. 3-17.
- FINLEY, M. I., 1987, *Antična ekonomija*. – Studia humanitatis, 2. letnik, Založba ŠKUC, Ljubljana.
- FOUCAULT, M. 1984, *Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora*. – Delavska enotnost, Ljubljana.
- FOUCAULT, M. 2000, *Zgodovina seksualnosti 1. Volja do znanja*. – Zbirka Lambda 15, Založba ŠKUC, Ljubljana.
- GIDDENS, A. 1984, *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. – Polity Press, Cambridge.
- HANSON, W. S. 1997, Forces of change and methods of control. – V: MATTINGLY, D. J. (ur.), *Dialogues in Roman Imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*. – *JRA Supplementary Series* 23, str. 67-80.
- HARRIES, J. 1992, Christianity and the city in Late Roman Gaul. – V: RICH, J. (ur.), *The city in Late Antiquity*. – Routledge, London, New York, str. 77-98.
- HINGLEY, R. 1997, Resistance and domination: social change in Roman Britain. – V: MATTINGLY, D. J. (ur.), *Dialogues in Roman Imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*. – *JRA Supplementary Series* 23, str. 81-100.
- HODDER, I. 1980, Romano-British villas and towns: a systematic analysis. – *World Archaeology* 12/1, str. 69-75.
- INGOLD, T. 1993, The temporality of the landscape. – *World Archaeology* 25, str. 152-174.
- LIEBESCHUETZ, W. 1992, The end of ancient city. – V: RICH, J. (ur.), *The city in Late Antiquity*. – Routledge, London, New York, str. 1-49.
- MANN, M. 1986, *The sources of social power 1. A history of power from prehistory to A.D. 1760*. – Cambridge University Press, Cambridge.
- MATTINGLY, D. J. 1997a, Introduction. Dialogues of power and experience in the Roman Empire. – V: MATTINGLY, D. J. (ur.), *Dialogues in Roman Imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*. – *JRA Supplementary Series* 23, str. 7-24.
- MATTINGLY, D. J. 1997b, Africa: a landscape of opportunity? – V: MATTINGLY, D. J. (ur.), *Dialogues in Roman Imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*. – *JRA Supplementary Series* 23, str. 117-139.
- PETRU, P. 1964/65, Nekateri problemi provincialno rimske arheologije v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 15/16, str. 65-107.
- PETRU, P. 1982, Arheološki oris poznoantične poselitve Slovenije. – *Zgodovinski časopis* 36/4, str. 295-310.
- PLESNIČAR GEC, L. 1992, Antično obdobje. – V: *Rešena arheološka dediščina Ljubljane*, katalog razstave, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana, str. 41-68.
- PLESNIČAR GEC, L. 1997, Emona v pozni antiki v luči arhitekture. – *Arheološki vestnik* 48, str. 359-370.
- PLESNIČAR GEC, L. 1998, Emona, vojaški tabor? – *Zgodovinski časopis* 52/3, str. 331-336.
- PLESNIČAR GEC, L. 1999, *Urbanizem Emone*. – Mestni muzej Ljubljana, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- PURCELL, N., 1990, The Creation of Provincial Landscape: the Roman Impact on Cisalpine Gaul. – V: BLAGG, T., MILLETT, M. (ur.), *The Early Roman Empire in the West*. – Oxbow Books, Oxford, str. 7-29.
- SUIĆ, M. 1976, *Antički grad na istočnom Jadranu*. – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- ŠAŠEL, J. 1968, Emona. – V: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplementband 11. – Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, str. 540-578.
- ŠAŠEL KOS, M. 1995, The 15th Legion at Emona-Some Thoughts. – V: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 109, str. 227-244.
- THOMAS, J. 1996, *Time, culture and identity. An interpretive archaeology*. – Routledge, London, New York.
- TILLEY, C. 1990, Michel Foucault: Towards an archaeology of archaeology. – V: TILLEY, C. (ur.), *Reading Material Culture. Structuralism, Hermeneutics and Post-Structuralism*. – Basil Blackwell, str. 281-347.

TILLEY, C. 1994, *A phenomenology of landscape: places, paths and monuments*. – Berg, Oxford.

VIČIČ, B. 1994, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32. – *Arheološki vestnik* 45, str. 25-80.

WHITTAKER, C. R. 1997, Imperialism and culture: the Roman initiative. – V: MATTINGLY, D. J. (ur.), *Dialogues in Roman Imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*. – JRA Supplementary Series 23, str. 143-163.

WITCHER, R. 1998, Roman roads: phenomenological perspectives on roads in the landscape. – V: FORCEY, C., HAWTHORNE, J., WITCHER, R. (ur.), *TRAC 97. Proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*. – Oxbow Books, Oxford, str. 60-70.

ŽUPANEK, B. 2001, *Ljubljanski prostor v rimskem času*. Magistrsko delo. – Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
